

MÜTEVEKKİL - ALELLAH, Ca'fer b. Muhammed

kenme noktasına getirmiştir. Sarayında içki ve eğlence meclisleri tertip etmiş, onun döneminde sarayda oyun, eğlence ve mizah bir hayli yaygınlaşmış, yakınları ve halk da bu hususlarda onu takip etmiştir. Latife ve nüktelerden hoşlanan, kendisi de nüktedan biri olan Mütevekkil nevruz merasimlerinden büyük keyif alır, oyunculara ve halka para dağıtırdı. İbnü'n-Nedîm, satranç hakkında ilk defa eser yazan Adî ve Râzî'nin Mütevekkil'in huzurunda satranç oynadıklarını kaydeder.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 43-44; Kindî, *el-Vü-lât ve'l-kuḍât* (Guest), s. 196-203, 451, 462-468; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *Târîhu'l-ḥulefâ* (nşr. M. Mutî' el-Hâfız), Beyrut 1406/1986, s. 42-43; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh* (nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Medine 1410, I, 208-212; Belâzürî, *Fütûḥ* (nşr. Abdullah Enîs et-Tabbâ' - Ömer Enîs et-Tabbâ'), Beyrut 1407/1987, s. 160-162, 199, 221 vd., 296 vd., 417-418, 615, 625; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 484-492; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IX, 154-234; İbn Abdürabbih, *el-İkḍü'l-ferîd* (nşr. Ahmed Emîn v.dğr.), Beyrut 1983, V, 122 vd.; ayrıca bk. İndeks; İbnü'l-Bitrîk, *et-Târîhu'l-mecmû'f* (nşr. L. Şeyho v.dğr.), Beyrut 1909, s. 62-65; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 85-128; Makdisî, *el-Beḍ' ve't-târîh* VI, 120-123; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Egânî*, bk. İndeks; a.mlf., *Meḳâtilü't-Tâlibiyyin* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), s. 597-635; Ebû Ali et-Tenûhî, *Niṣvârü'l-muḥâdara* (nşr. D. S. Margoliouth), Kahire 1918-21, bk. İndeks; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VII, 165-172; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fî târîhi'l-ḥulefâ* (nşr. Kâsım es-Sâmerrâî), Leiden 1973, s. 115-120; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), XI, 178-360; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 33-103; İbn Hallikân, *Veḳeyât*, I, 350-356; Ebû'l-Ferec, *Târîh*, I, 231-235; İbnü't-Tiktakâ, *el-Faḥrî*, s. 237-238; İbn Manzûr, *Muḥtaṣaru Târîhi Dimaşq*, VI, 85-94; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXII, 275-298; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela*?, XII, 30-41; Kütübî, *Fevâtü'l-veḳeyât*, I, 290-292; Sübkî, *Ṭabaḳât*, II, 38-56; Hüseyin b. Muhammed İbn Vâdirân, *Târîhu'l-'Abbâsiyyin* (nşr. Müncî el-Kâbî), Beyrut 1993, s. 570-628; D. Sourdel, *Le vizirat 'abbâside de 749 à 936*, Damas 1959-60, II, 270-286; a.mlf., "La politique religieuse des successeurs d'al-Mutawakkil", *St.I*, XIII (1960), s. 15-21; Hudarî, *Muḥâdârât: 'Abbâsiyye*, s. 254-271; M. Shamsuddin Miah, *The Reign of al-Mutawakkil*, Dacca 1969; a.mlf., "Some Aspects of Revenue Administration under the Early Abbâsids with Reference to al-Mutawakkil", *JPHS*, XIV/3 (1966), s. 172-179; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebe*, IV, 12-13 vd., 643, 652 vd.; Tâhir Muzaffer el-Amîd, *el-'İmâretü'l-'Abbâsiyye fî Sâmerâ'* fî 'ahdeyi'l-Mu'taşım ve'l-Mütevekkil, Bağdad 1396/1976; M. Manazir Ahsan, *Social Life under the Abbasids*, London 1979, bk. İndeks; Cebraîl Süleyman Cebbûr, *el-Mülûkû's-şu'arâ*, Beyrut 1401/1981, s. 135-137; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlali), Ankara 1981, bk. İndeks; Nâdiye Hüsnî Sakr, *Maḥla'u'l-'aşri'l-'Abbâsiyyi's-şâni: el-İtticâhâtü's-siyâsiyye ve'l-ḥadâriyye fî hilâfeti'l-Mütevekkil 'Alellah 232-247*, Cidde 1403/1983; W. Muir, *The Caliphate its Rise, Decline and Fall*, London 1984, s. 519-526; Sâdik Cevdet, *er-Rihletü'l-Mütevek-*

kiliyye ilâ Dimaşq, Ürdün 1985; H. Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates*, London 1986, s. 161-162, 164, 169-172; a.mlf., "al-Mutawakkil 'Alâ'llah", *EI²* (İng.), VII, 777-778; Ekrem Hasan el-Ulebi, *el-Ḥalife el-Mütevekkil 'Alellah Ca'fer: Naşırü's-Sünne*, Beyrut 1407/1987; J. M. Fiey, *Aḥvâlü'n-naşârâ fî hilâfeti beni'l-'Abbâs* (trc. Hüsnî Zîne), Beyrut 1990, s. 151 vd.; A. A. Vasiliev, *el-'Arab ve'r-Rûm* (trc. M. Abdülhâdi Şuayra), Beyrut, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî), bk. İndeks; Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt: İslâm Tarihinde Ali-Fâtima Evlâdî*, İstanbul 2004, s. 301-319; N. Abbot, "Arabic Papyri of the Reign of Ca'fer al-Mutawakkil Ala'llah", *ZDMG*, XCII (1938), s. 88-135; J. E. Bencheikh, "La cénacle poétique du calife al-Mutawakkil (m. 247). Contribution à l'analyse des instances de légitimation sociolittéraires", *BEO*, XXIX (1977), s. 33-52; Behcet Kâmil et-Tikritî, "el-Hissü'l-'Arabî fî siyâseti'l-ḥalife el-Mütevekkil 'Alellah el-'Abbâsî (232-247 h.-847-861 m.)", *el-Mü'errîhu'l-'Arabî*, sy. 54, Bağdad 1417/1996, s. 149-159; Christopher Melchert, "Religious Policies of the Caliphs from al-Mutawakkil to al-Muqtadir", *Islamic Law and Society*, III/3, Leiden 1996, s. 320-330; S. K. Hamarneh, "al-Mutawakkil, Imam al-Shâfi' and the Mu'tazilites (Revival of the Sunnah)", *HI*, XIII /1 (2000), s. 7-31; K. V. Zetterstéen, "Mütevekkil", *İA*, VIII, 863-864.

MAHMUT KIRKPINAR

MÜTEVEKKİL - ALELLAH, Muhammed b. Ebû Bekir

(المتوكل على الله محمد بن أبي بكر)

Ebû Abdillâh el-Mütevekkil-Alellâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Abbâsî (ö. 808/1406)

Mısır Abbâsî halifesi (1362-1377, 1377-1383, 1389-1406).

746'da (1345) doğdu. Cemâziyelevvel 763'te (Mart 1362) ölen babası Mu'tazid-Billâh'ın ardından halifelîğe getirildi ve üç dönem halinde toplam kırk yıl hilâfette kaldı. Mütevekkil 777'de (1376) hac niyetiyle Kahire'den ayrılan Memlûk Sultanı el-Melikü'l-Eşref II. Şa'bân'la birlikte bulunuyordu. Akabe'ye ulaştıkları sırada yanlarındaki bazı emirlerin çıkardığı karışıklıklar ve ölüm tehditleri üzerine sultan gizlice Kahire'ye kaçtı ve bir süre sonra yakalanarak öldürüldü (*DİA*, XXIX, 66-67). Bu arada Akabe'deki emirler Mütevekkil'e sultanlık önerdiler; ancak o bu teklifi kabul etmedi ve Kahire'ye döndüğünde öldürülmesine büyük tepki gösterdiği II. Şa'bân'ın yerine tahta çıkarılmış olan yedi yaşındaki oğlu el-Melikü'l-Mansûr Alâeddin Ali'ye kendi eliyle sultanlık hil'atı giydirdi. Dört ay sonra, II. Şa'bân'ın öldürülmesine tepki göstermesi ve ardından o sırada yönetimi elinde tutan atabekü'l-asâkir Aynebek'in ço-

cuk sultanı tahttan indirme teklifine karşı çıkıp onun rakibi Emîr Karatay et-Tâzî'yi desteklemesi gibi sebeplerle Aynebek tarafından makamından indirildi. Ayrıca Emîr Aynebek onu Kûs'a sürgüne göndermeye karar verdi ve yerine yeğeni Ebû Yahyâ Zekeriyây'ı Mu'tasım-Billâh lakabıyla halife ilân etti. Ancak diğer emirler Aynebek'in kimseye danışmadan gerçekleştirdiği bu emrivâkilere razı olmadı. Onların tepkisi üzerine Aynebek halifeyi sürgüne göndermekten vazgeçtiyse de kararı muhalif emirleri tatmin etmedi. Bunun üzerine Aynebek on beş gün sonra Mütevekkil'i makamına iade etti (20 Rebiülevvel 779 / 27 Temmuz 1377) ve artık ona karşı çok hürmetkâr davrandı.

Receb 785'te (Eylül 1383) Mütevekkil'in adı bir isyan hazırlığına karıştı. Bir grup emirin sultanı devirip yerine Mütevekkil'i geçirmek için hazırladıklarının duyulması üzerine harekete geçen Sultan Berkuk onu ve birlikte oldukları söylenen emirleri huzuruna çağırıp yüzleştirdi. Kumandanlardan bazıları Mütevekkil'in Berkuk'un sultanlığını isteyerek onaylamadığını, onun sultanlık makamını gasbettiğine inandığını ve haksız vergiler koyduğunu söylediğini ileri sürdüler. Bunları duyunca kılıcını çekerek Mütevekkil'in üzerine yürüdüğü sırada üst rütbeli emirler tarafından güçlükle sakınleştirilen Berkuk mezhep başkadılarından onun idamı için fetva istediysede alamadı ve kendisini halifelikten indirip Kal'atül-cebel'de hapse attırmakla yetinmek zorunda kaldı; ardından yeğenlerinden Ebû Hafs Ömer'i Vâsiḳ-Billâh lakabıyla halife ilân etti. Dört ay sonra yaptıklarına pişman olduğunu söyleyerek Mütevekkil'den özür diledi ve onun Kal'atülcebel'deki bir evde gözetim altında ailesiyle birlikte oturmasına izin verdi (Zilkade 785 / Ocak 1384).

Şevval 788'de (Kasım 1386) Halife Vâsiḳ-Billâh ölünce emirlerin ve halkın Mütevekkil'i istemesine rağmen Berkuk, Vâsiḳ'in kardeşi eski halife Mu'tasım-Billâh Ebû Yahyâ Zekeriyây'ı çağırdı ve ona biat etti. 791 (1389) yılı başlarında, Halep nâibi Yelboğâ'nın isyanı ve onun isyanını bastırmakla görevlendirildiği halde yanında yer alan Malatya nâibi Mintaş'ın direnişi büyüyünce Berkuk, Mütevekkil'i evinden aldırarak tekrar hapse attırdı. Ancak isyanın giderek genişlemesi ve isyancıların Mütevekkil'in durumunu buna sebep göstermeleri Berkuk'u onunla barışmaya zorladı ve kendisini huzuruna getirmeye yaptıkları için özür diledi. Ardından kaledeki evine dönen Mütevekkil yaklaşık iki ay sonra tekrar halife ilân edilinceye kadar orada oturdu. Yelbo-

ğa ve Mintaş'a bağlı birliklerin Mısır sınırlarına yaklaşmaları üzerine güç günler geçirmeye başlayan Berkuk halkın gönlünü kazanmak için bir taraftan bazı vergileri kaldırırken bir taraftan da çok sevilen Mütevekkil'i büyük bir törenle tekrar halifelığe getirdi ve el koyduğu bütün mallarını geri verdi. Böylece altı yıllık ikinci bir aradan sonra 10 Cemâziyelevvel 791 (7 Mayıs 1389) Cuma günü hutbe tekrar Mütevekkil-Alellah'ın adına okundu. Fakat Berkuk'un yaptıkları ona umduğu gücü sağlayamadı; isyancılar Kahire'ye girerek onu tahttan indirdiler.

Berkuk'un yerine ikinci defa sultan ilân edilen çocuk yaştaki el-Melikü's-Sâlih Zeynüddin II. Haccî'ye hükümdarlık taklidi vermekle birlikte Berkuk aleyhinde konuşmayan Mütevekkil, kısa bir süre sonra birbirine düşen Yelboğa ile Mintaş arasında ara buluculuk yapmaya çalıştı, ancak başarılı olamadı. Bu mücadeleden galip çıkarak yönetime tek başına el koyan Mintaş, bir süre Kerek'te sürgünde kaldıktan sonra tahtını geri almak için harekete geçip Dimaşk'ı kuşatan Berkuk'la savaşmaya giderken II. Haccî ve Mütevekkil'i de yanında götürmüştü. Savaş Berkuk kazandı (14 Muharrem 792 / 2 Ocak 1390); esirler arasında Mütevekkil de bulunuyordu. Daha önce isyancılar Berkuk'u tahttan indirdiklerinde onun aleyhinde konuşmaması ve hal'ine dair verilen fetvaya muhalefet etmesi sayesinde makamını koruyan ve Berkuk'tan büyük saygı gören Mütevekkil ona tahttan çekildiğini bildiren Haccî'nin yerine tekrar saltanat tevcihinde bulundu.

Mütevekkil-Alellah, Berkuk'un ölümünden sonra onun iki oğluna daha sultanlık hil'ati giydirdi ve vefatına kadar (18 Receb 808 / 9 Ocak 1406) halifelğine devam etti; öldüğünde en uzun süre hilâfet makamında kalan Mısır Abbâsî halifesi durumundaydı. Ayrıca beş oğlu hilâfet makamına geçen tek halifedir. Türbesi Kahire'nin dışındaki Neşîf Kabristanı'ndadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 293; İbn Haldûn, *el-İber*, Beyrut 1966, V, 974; İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Şemîn* (nşr. M. Kemâleddin İzzeddin Ali), Beyrut 1405/1985, I, 236-237; Kalkaşendî, *Me'âşirü'l-inâfe*, II, 167-202; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, I, 231-232; II, 128-131, 320-321; III, 2-5; V, 336-338; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, XI, 78-79, 154-155, 234-235; XIII, 51, 155; a.m.f., *Mevridü'l-le'tâfe* (nşr. Nebîl M. Abdülazîz Ahmed), Kahire 1997, I, 248, 251, 254; Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân* (nşr. Hasan Habeşî), Kahire 1970-71, I, 69-72, 195-198; II, 217-220; Se-hâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, VII, 168; a.m.f., *ez-Zeylüt-tâm 'alâ Düvelü'l-İslâm* (nşr. Hasan İsmâil Mer-ve), Küveyt-Beyrut 1413/1992, s. 187-188, 298-

299, 329-330, 353-354; Süyûtî, *Hüsnü'l-mu-hâ-dara*, II, 67-68; a.m.f., *Târîhu'l-hulefâ*' (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1371/1952, s. 501-505; İbn İyâs, *Bedâ'i'ü'z-zühûr*, I/1, s. 587; II/2, s. 205-206, 332-333, 398-399; Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs*, Kahire 1283, s. 383; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 53-54; Ali Aktan, "Mısır'da Abbâsî Halifeleri", *TTK Belleten*, LV/214 (1991), s. 629-632; İsmail Yiğit, "el-Melikü'l-Eşref, Şa'bân", *DîA*, XXIX, 66-67.

İSMAİL YİĞİT

MÜTEVEKKİL - ALELLAH, Yahyâ Hamîdüddin

(المتوكل على الله يحيى حميد الدين)

el-Mütevekkil-Alellâh Yahyâ
b. Muhammed b. Yahyâ Hamîdüddin
el-Hasenî el-Alevî et-Tâlibî
(1869 [?] -1948)

Yemen Zeydileri'nin
seksen yedinci imami
(1904-1918)
ve bağımsız Yemen Emirliği'nin
ilk hükümdarı
(1918-1948).

Muhtemelen 1286 (1869) yılında San'a'da doğdu. Babası Mansûr-Billâh Muhammed başta olmak üzere buradaki âlimlerden öğrenim gördü. 1310'da (1892-93) Cebelüehnûm'a giderek bir süre daha okudu ve ders vermekle meşgul oldu. Babasının ölümünün ardından 20 Rebûülevvel 1322'de (5 Haziran 1904), o sırada Osmanlı hâkimiyetinde bulunan San'a'ya bağlı yerleşim merkezlerinden Kafletüazîr'de Mütevekkil-Alellah unvanıyla imânet görevine getirildi.

Yahyâ imamlığının ilk günlerinden itibaren, 1839'da Aden'i işgal eden ve devamlı surette işgal alanını genişletmeye çalışan İngilizler'i bir tarafa bırakarak babası gibi siyasetini Osmanlı Devleti'ni Yemen'den çıkarma temeline oturttu. Göreve geldikten bir süre sonra yayımladığı cihad çağrısıyla ülkedeki bütün Türkler'e karşı savaş başlattı. Bu arada Sa'de'de ayaklanan ve Osmanlılar tarafından desteklenen Hasan b. Yahyâ ed-Dehyânî ile uğraşmak zorunda kaldı. Çağrısına katılan kabilelerden topladığı kuvvetlerle 1905 Nisanında San'a ve civarını almayı başardı. Ahmed Feysi Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri karşısında bir ara şehri terketmek zorunda kaldıysa da kanlı çatışmalardan sonra tekrar ele geçirdi. Altı yıl boyunca San'a ve İstanbul'da sürdürülen görüşmelerin ardından 9 Ekim 1911 tarihinde imzalanan Daân Antlaşması ile Zeydî kadılarının ve San'a'da kurulacak istinaf mahkemesi re-

isinin tayini, vakıfların idaresi ve Osmanlı idarecilerinin suistimallerini vilâyete bildirmek gibi önemli yetkiler elde etti. I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yürürlükte kalan bu antlaşmada ayrıca Zeydî ve Şâfiî kadılarının görev yapacağı mahkemelerin kurulması, siyasi ve malî suçlarla ilgili umumî af ilânı, hükümet görevlilerinin ve imamlık mensuplarının Yemen'de emniyet içinde hareket edebilmeleri, esir ve rehinele- rin iadesi gibi konular da karar altına alındı. Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) ardından Osmanlı askerlerinin Arap yarımadasından çekilmesi üzerine Mütevekkil fiilî durum gereği bağımsız Yemen'in hükümdarı oldu ve 1920'den itibaren Zeydî İmamlığı bir krallığa (Yemen Mütevekkilî Krallığı) dönüştürüldü (*EP*² [İng.], XI, 247). Türkiye ile bundan sonraki ilişkileri 1924 yılına kadar devam eden, Millî Mücadele'de kazanılan başarıların tebrikini, Yemen'deki asker ve sivil son Osmanlı Türk unsurlarının ihtiyaçlarını karşılamayı konu alan yazışmalarla sınırlı kaldı (bu yazışmalar için bk. Öke – Karaman, tür.yer.).

I. Dünya Savaşı'nın ardından Ortadoğu'daki nüfuz alanını genişletmeye çalışan ve daha önce Asîr ve Tihâme Emîri Muhammed b. Ali el-İdrîsî ve diğer şeyhlerle himaye antlaşmaları yapmış olan İngiltere, Yahyâ'yı Yemen ile İngiliz himaye bölgesinin (Western Aden Protectorate) sınır meselesini çözmeye zorlamak için Hudeyde'yi işgal etti. Maksadına ulaşmayınca da Hudeyde ve Tihâme sahilini İdrîsîler'e vermek suretiyle Yemen'in, sahil kesimi ve dağlık arazi olarak iki emirlik arasında bölünmesine zemin hazırladı. Yahyâ, 1923 yılında Muhammed el-İdrîsî'nin ölümünden sonra ortaya çıkan taht kavgasından yararlanarak Aden'in batısında kalan bölgeye saldırılar düzenledi ve 1925'te Hudeyde'yi ele geçirdi. 1926'da İtalyanlar'la on yıl süreli bir dostluk ve ticaret antlaşması imzalayarak İtalya'dan silâh ve teknik yardım almayı başaran Yahyâ, Mayıs 1934'te İngilizler'le yaptığı bir dostluk akdiyle ülkesinin güneyindeki İngiliz himaye bölgesinin sınırlarını kabul etmesinin karşılığında devletin İngiltere tarafından resmen tanınmasını sağladı. Birkaç ay sonra Kral Abdülazîz'le Tâif Antlaşması'nı imzaladı ve Hudeyde'nin kendisinde kalmasını karşılık Asîr ve Necran'ın içinde bulunduğu Kuzey Yemen topraklarının bir kısmını Suudi Arabistan'a bıraktı. Bu arada İngiltere'nin bölgede devamlı kalacağı endişesiyle, 1926'da İtalya ile yaptığı antlaşmanın sü-